

A hallgatólagos tudás általános elmélete és a hozzá vezető utak

Szívós Mihály: **Fordulópontok a hallgatólagos tudás és a tudattalan felfedezés-történetében – A Hallgatólagos tudás általános elmélete**
Magyar Szemiotikai Társaság – Loisir Könyvkiadó, Budapest, 2017, 331 oldal

Gábor Éva, a Polányi Társaság titkára, majd tiszteletbeli elnöke lényeges összefüggésre hívta fel a figyelmet a vele készített életútinterjújában. (Kmeczkó 2011, 114) Visszaemlékezve a Társaság megalakulását követő évekre, fontosnak tartotta megemlíteni, hogy szerteágazó irányokból találtak utat a tagok Polányi Mihály gondolkodásához, életművéhez, amely akkoriban magyar nyelven még nem volt hozzáférhető, leszámítva a századelőn a *Magyar Chemiai Folyóiratban* megjelent szaktudományos cikkeket, valamint a *Huszedik Század* és a *Szabadgondolat* című folyóiratokban publikált néhány rövid írást, amelyekben Polányi azokat a kérdéseket összegezte, amelyekkel az első világháború kataklizmája szembesítette a szellem embereit egy új korszak küszöbén.

Ahogy teltek az évek, a Társaságnak köszönhetően folyamatosan hozzáférhetővé váltak magyar nyelven is a legfontosabb szövegek, kialakítva azt a bölcséleti szaknyelvet, amely nélkül nem lehetséges a fogalmi reformmal kísérletező filozófus törekvéseiről érdemben megnyilatkozni. Ezzel párhuzamosan egyre gazdagabbá vált a hazai Polányi-recepció, amelynek keretei között meglehetősen eltérő érdeklődésű kutatók végezték a munkájukat. Az egymástól távoli kutatási területek színes, mozaikszerű képet mutattak, hiszen mindenki a saját személyes perspektívájából közelített a szerteágazó életműhöz. Később is mindössze ketten akadtak, akik vakmerőséggel határos intellektuális bátorságról téve tanúbizonyságot, nem Polányi gondolkodásának valamely részterületére fókuszáltak a figyelmüket, hanem átfogó ké-

pet kialakítva, a teljes filozófiai életműről próbáltak meg érvényes állításokat megfogalmazni, amelyeket kötetekben meg is jelentettek.

Míg Paksi Dániel az evolúció neodarwinista álláspontja felett gyakorolt kritikából kiindulva az emergencia-fogalom mentén gondolta tovább a létezés hierarchikus szintjei által tagolt Polányi-féle kozmikus panoráma sajátosságait, (Paksi 2014) addig Szívós Mihály számos rövidebb lélegzetű publikációt követően immár jó ideje önálló kötetekben igyekszik rekonstruálni, amit Polányi Mihály filozófiája lényegi magjaként azonosít. Korábban ekként tekintett a személyes tudás elméletére, (Szívós 2005) az új kötetében viszont túllép a személyes tudás horizontján, mivel azt a hallgatólagos tudás mindössze egyik megjelenési formájaként azonosította, és helyette a hallgatólagos tudás általános elmélete került figyelmének a középpontjába. A gondolati horizont megnyitása azt eredményezte, hogy a kutatásai, ha jól értem könyvét, már nem tekinthetők egy meghatározott csapásirány mentén előre haladó Polányi-kutatásnak, mivel azon a perspektíván belül, amely lehetőséget kínál a hallgatólagos tudás általános elméletének a megfogalmazására, Polányi Mihály bölcséleti teljesítménye bár fontos, talán a legfontosabb epizód, mégiscsak korlátozott hatósugarú fejlemény.

Mielőtt rátérek az új kötet legfontosabb felismeréseinek vázlatos áttekintésére, szeretném aláhúzni, hogy a nagyobb lélegzetű munkákhoz számos esszé megírásán, azaz intellektuális kísérletezésen át vezetett az út. Az a nagy ívű vállalkozás, amelynek a terhétől a legtöbben visszariadnának, korántsem a felületes problémalátás szülötte, ugyanis mindaz, amit a korábbi írásokban vizsgálandó problémákként jelölt meg, kivétel nélkül egy átfogó perspektíva kialakítása felé mutatnak – legalábbis a jelenből visszapillantva. Ennek a munkának – amely, úgy hiszem, hogy a tudományos pályáiv egy fontos, de mégiscsak közbülső állomása –, elengedhetetlen feltétele volt az a szorgalom és módszeres érdeklődés, ami Szívós Mihály kutatói magatartását jellemzi. Nem tekintem véletlennek, hogy neki jutott eszébe például Koestler Arthur és Polányi Mihály sokéves kapcsolatának elemző összegzése és dinamikájának feltárása. (Szívós 2006)

Az új kötet valójában két könyv egybeszerkesztve. Egy nagyobb filozófiatörténeti áttekintés a hallgatólagos tudás megjelenési formáinak nézőpontjából elmesélve, valamint egy kisebb terjedelmű értekezés, amely a hallgatólagos tudás általános elméletét körvonalazza. Itt válik világossá, hogy mely

pontokon lép túl Polányi filozófiáján. Meg is jegyzi az előszóban, hogy amennyiben a posztkritikai filozófiában való jártasság megengedi, akkor az általános résszel is lehet kezdeni az olvasást. Ez így igaz, de mégiscsak szerencsés végighaladni a történeti íven, hogy megértsük Szívós törekvéseinek a mozgatórugóit, és nem mellesleg megismerjük az általános elmélet irányába mutató előzményeket azon az áron is, hogy majd a kötet végén válik világossá, pontosan milyen kutatási irányokat lát szükségesnek és gyümölcsözőnek az elmélet elmélyítése szempontjából, s ekkor válik megragadhatóvá az is, hogy miként tekint mostanság Polányi filozófiai hagyatékára.

Ismeretes, hogy Polányi a megismerés, s így a gondolkodás folyamatainak a megértéséhez az észlelés szerkezetének vizsgálatából indult ki. Felismerte, hogy az alaklélektani iskola megismerésre vonatkozó eredményei megvilágító erejűek, de egy lényeges ponton vitába szállt velük. Míg az alaklélektan a Gestaltok kialakulását spontán, egyensúlyra vezető folyamatként írja le, addig Polányi a Gestaltot eredményező integrációt a személy aktív részvételként ragadja meg, amelynek tudatossági foka széles skálán mozoghat. (Polányi 1994, I. 11) Az elemzéseiben ennek a területnek a feltérképezésére vállalkozott, hiszen a Gestaltok valójában valóság-aspektusok, s ennyiben a megismerést a Gestaltok felismeréseként és megkülönböztetéseként határozta meg. A személy aktivitását feltételező integrációval Polányi, miként maga is írja, túllépett az alaklélektan tanításán. (Polányi 1992, 116)

Csakhogy, s ez Szívós kötetének egyik legfontosabb felismerése, Polányi az alaklélektani kutatásokhoz hasonlóan a vizuális észlelést a megismerés paradigmaticus esetének tekintette, s bár elemezte a tapintási érzékelést is, de azt a látást alapul véve vizsgálta. Mintha nem vetett volna számot az érzékek különböző jellegével, ennek következményeként pedig a különböző érzékszervek útján szerzett tudás esetlegesen eltérő természetével. Szívós elvégzi az érzékek összehasonlító elemzését, s arra az álláspontra jut, hogy a hallgatóságos tudás különböző típusainak eltérő szerkezete miatt a gondolkodás folyamatai nem tárhatók fel kellő pontossággal az alaklélektan eredményeire alapozva. Márpedig Polányi pontosan ezzel kísérletezett a *Személyes tudás* című művében. (Polányi 1994)

Polányi nem volt elégedett művei angliai fogadtatásával, és bizonyos fokú intellektuális magánytól szenvedett. Gábor Éva az életútinterjú egy pontján olyan kijelentéseket tesz, amelyek részben megvilágítják ezt a helyzetet:

„A külföldi Polányi kutatók, például Angliában, más szemmel nézik Polányit, mint mi. Számukra ő egy olyan ember, aki egyszer eljött erről az egzotikus Magyarországról, akinek nagyon érdekes volt a családja. Érzékelik, hogy mindannyian műveltek voltak, a háttérben kitapintható a Monarchia színes világa. [...] Felismerik, hogy tényleg nem egy mindennapi valaki, de mindig csak abból a szempontból nézik, hogy ott, náluk mi lett belőle.” (Kmeczkó 2011, 114)

Csakhogy, ha az Angliában kibontakozó filozófiai életmű mögül hiányzik a „Monarchia színes világa”, a közép-európai intellektuális milió, úgy Polányi gondolatainak kellő mélységű megértése kétségessé válik. Szívós könyvének egyik erénye, hogy elegendő teret biztosít annak érzékeltetésére, hogy a posztkritikai filozófia jórészt az első világháborúval elsüllyedt német nyelvű Közép-Európa szellemi talajából nőtt ki. Szülőföldjétől távol Polányi nem szakadt el ennek a világnak az emlékeitől, amely folyamatosan hatást gyakorolt rá. A kapcsolatot erősítő szálak között említi Szívós a személyközi hálózatok fennmaradását, valamint a magyar nyelvhez való ragaszkodást.

A közép-európai bölcseleti és társadalomtudományi művekben nem ritka a kontextuális énfogalom felbukkanása – legyen itt elég csak Ludwig Wittgensteinre utalni –, amely aktivitásai révén mintegy beleszövődik a tárgyi és az intellektuális környezetébe, s így nem állítható szembe a világgal, amelynek része, miként azt radikális gesztussal a karteziánus ego meg tudja tenni. A kontextuális énfogalomból pedig következhet egy konzervatív elemeket integrálni képes világlátás, de akár a világhoz való viszony karakteresen tradicionalista módja is – miként Wittgenstein esetében. Ennek ismeretében válik enigmatikussá, hogy Polányi miképpen helyezhette kívül magát ifjúkora átpszichologizált intellektuális milióján, különösen úgy, hogy a családban meghatározó Cecil mama nemcsak hogy élénk érdeklődést mutatott a freudi tanítások iránt, hanem maga is megpróbálkozott az analízissel, s nem is minden eredmény nélkül. (Vezér 1986, 9)

Békés Vera, akít szintén nem hagyott nyugodni ez a kérdés, arra a következtetésre jutott, hogy Polányinak óhatatlanul meg kellett ismerkednie a pszichoanalízissel ifjú korában, (Békés 2008) de vajmi keveset tudhatunk az analízishez fűződő ekkori viszonyáról. A *Személyes tudás*ban olvasható elutasító, helyenként iróniával átszótt megjegyzések alighanem a későbbi filo-

zófiai álláspont megformálásával állnak összefüggésben, amelyeket Szívós két dologra vezet vissza: Polányi tulajdonképpen tudománytalannak tekinti a pszichoanalízist mint a tudás egy sajátos alakzatát (önmagára záruló gondolati rendszer, az apostoli utódlás modern változata), illetve a pszichoanalitikus mozgalmat mint jelenséget utasítja el, amiben közrejátszottak a mozgalom radikális baloldalhoz fűződő vonzalmai. A hagyományos értékhorizont leleplezésére és talmiként való felmutatására irányuló intellektuális erőfeszítésekre viszont alkalmazható Polányi egyik kulcsfogalma, a morális inverzió, s ez önmagában indokolja a posztkritikai álláspontról megfogalmazott bírálatot és a távolságtartó viszonyulást.

A kötet legnagyobb részét a hallgatóságos tudás perspektívájából átgondolt filozófiatörténeti áttekintés teszi ki, ami önmagában is unikális. A rápillantás iránya indokoltá teszi a módszertani reflexiót, ami lényeges megállapításokhoz vezet (Máté-effektus, a tudománytörténet-írás kuhni szemléletének megjelenése a társadalomtudományokban és annak hatásai). Ennek során megindokolja azt is, hogy a hallgatóságos tudáshoz fűződő viszony miért válhatott a nyugati filozófiatörténet-írás érvényre nem jutó szempontjává. Az elvégzett munkát pedig a helyes arányok történetírói kereséseként határozza meg.

Mivel a történeti rész olyannyira gazdag, hogy néhány momentum kiemelésével nem sikerülhet érzékeltetni a munka terjedelmét és eredményeit, ezért a történeti összegzésnek mindössze egyetlen vonására térek ki. Szívós nem tekinti véletlennek, hogy a nem tudatos vagy a tudatosság alacsonyabb fokán álló cselekvések – így pl. a lelkiismeret működésének a – vizsgálata eredetileg mitológiai és vallási kontextusban jelent meg. A korai kontextusok lebontása nyitotta meg utat a hallgatóságos kognitív folyamatok vizsgálata előtt. Az ezzel járó deszakralizációs folyamat pedig már a görög antikvitásban kezdetét vette. Ezt az emancipációs folyamatot vetette vissza a kereszténység megjelenése, mivel újra megnyílt a transzcendens beavatkozás elgondolásának a lehetősége, amiről a középkori boszorkányperek is tanúskodnak – bár a reformáció javára írja, hogy lehetővé tette a lelkiismeret személyes gyakorlását.

Továbbhaladva a történeti ív mentén és átugorva a közbülső állomásokat, Polányi posztkritikai gondolkodásához érkezünk el, s ekkor világossá válik, hogy a deszakralizációs folyamat korántsem teljesedett ki maradékta-

lanul, legalábbis ez derül ki Szívós olvasatából, aki Polányinak vallásfilozófiai s talán még teológiai ambíciókat is tulajdonít.

Jelezni szeretném csupán, hogy Polányi személyes hitét nem ismerjük kellő mélységben, s ez nem teszi könnyen érthetővé azokat a transzcendencia irányába ablakot nyitó, vagy ekként is értelmezhető megjegyzéseit, amelyek minden esetben a szövegek kulcsfontosságú pontjaihoz kapcsolódnak. Ilyen esetekben óhatatlanul fontossá válik az értelmező habitusa, hogy miként is viszonyul ezekhez a tartalmakhoz vagy kérdésekhez. Polányi gondolkodásának ezt az aspektusát Szívós nem tekinti a hallgatólagos tudás általános elmélete integráns részének. Túllépve Polányi gondolkodásának lehetőségein, ez nem is szorul magyarázatra. Csakhogy Szívós Polányi-értelmezésének ez korántsem új eleme, ugyanis a korábbi írásaiban is mint tehetételt említi. A posztkritikai filozófia recepcióját és hatástörténetét tekintve vitán felül igaza van. Mégis úgy gondolom, hogy ezek a majdhogynem tisztázhatatlan státuszú kijelentések inspiratívak, és túlmutatnak azon, hogy mindössze hangulatfestő szerepet tulajdonítson nekik az olvasó.

Említettem korábban, hogy a hazai Polányi-recepció eddigi története során mindössze ketten vállalkoztak a filozófiai életmű átfogó értelmezésére, s mindkét esetben elmondható, hogy a teológiából kölcsönzött vagy a teológia irányába mutató gondolatok, felismerések úgy tűnik, mintha kívül estek volna az értelmezői horizonton. De ebben nem vagyok teljesen bizonyos. Kérdésként merül fel számomra, hogy – személyes habitus ide vagy oda – ez vajon nem annak az árnyék része-e, amit egy többé-kevésbé lekerekített interpretáció megszületése érdekében kell megfizetni?

Végezetül jelezni szeretném, hogy számos hivatás gyakorlója haszonnal forgathatják Szívós Mihály legújabb kötetét, akár meghatározott szempont által vezérelve fognak az olvasásához, akár pedig némileg csapongva, inspirációt keresve teszik ugyanezt. A gondolati ösztönzés forrása egyaránt lehet Polányi Mihály filozófiája és Szívós Mihály sokak érdeklődésére joggal számot tartó, Polányi gondolkodói horizontján túlmutató törekvéseinek az összegzése.

IRODALOM

- BÉKÉS Vera (2008): *A Polányi család és a pszichoanalízis kezdetei*. In: ERŐS Ferenc – LÉNÁRD Kata – BÓKAY Antal (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról*. Thalassa, Bp., 15–52.
- KMECZKÓ Szilárd, szerk. (2011): *Megpróbáltam tisztességgel helytállni*. Interjú Gábor Évával, a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság tiszteletbeli elnökével. *Polanyiana* 20 (2011/1–2), 99–119.
- PAKSI Dániel (2014): *Személyes valóság. Polányi Mihály posztkritikai filozófiájának értelmezése, és a személyes tudás fogalmának elmélyítése és megalapozása az evolúciós gondolat alapján*. L'Harmattan, Bp.
- POLÁNYI Mihály (1992): *Logika és pszichológia*. In: POLÁNYI Mihály: *Polányi Mihály filozófiai írásai I*. Atlantisz, Bp.
- POLÁNYI Mihály (1994): *Személyes tudás. Úton egy posztkritikai filozófiához I-II*. Atlantisz, Bp.
- POLÁNYI Mihály (1997): *A hallgatóságos dimenzió*. In: POLÁNYI Mihály: *Tudomány és ember. Három tanulmány*. Argumentum Kiadó – Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság, Bp.
- SZÍVÓS Mihály (2005): *A személyes és a hallgatóságos tudás elmélete. Előzmények, keletkezéstörténet és új távolatok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- SZÍVÓS Mihály (2006): *Koestler Arthur. Tanulmányok és esszék*. Typotex, Bp.
- VEZÉR Erzsébet (1986): *A Polányi család*. In: VEZÉR Erzsébet (szerk.): *Írástudó nemzedékek. A Polányi család története dokumentumokban (Archívumi füzetek VII.)*. MTA Filozófiai Intézet – Lukács Archívum, Bp.